

Vloga in pomen osrednjih območnih knjižnic v sistemu splošnih knjižnic

dr. Andreja Videc

Motiv in namen doktorske disertacije

Motiv za proučevanje vloge in pomena osrednjih območnih knjižnic (dalje OOK) v sistemu splošnih knjižnic je bil **zanimanje za razvoj splošnih knjižnic** (zlasti po uveljavitvi Zakona o knjižničarstvu (2001) in imenovanju 10 OOK).

Namen pa:

- **ugotoviti razvitost sistema slovenskih splošnih knjižnic** in posameznih knjižnic ter **primerjati kazalce razvitosti s kazalci izbranih evropskih držav;**
- **ugotoviti uspešnost izvajanja posebnih nalog OOK** in **oceniti primernost obravnavanih kazalcev za merjenje uspešnosti;**
- **pridobiti mnenja deležnikov** (direktorjev OOK in OK ter koordinatorjev OOK) o izvajanju posebnih nalog OOK, pogostosti sodelovanja, zadovoljstvu z izvajanjem, o vplivu izvajanja nalog na sistem ter evidentirati prvine, na katerih naj bi temeljila prihodnost izvajanja posebnih nalog OOK.
- **dobiti vpogled v ozadje imenovanja OOK.**

Opredelitev raziskovalnega problema

Predmet raziskave predstavlja sistem organiziranosti slovenskih splošnih knjižnic v obdobju 2003–2016 s posebnim poudarkom na OOK.

Te so v letu 2003, postale splošne knjižnice, ki so jim bile poleg **izvajanja knjižnične dejavnosti kot javne službe in dejavnosti splošnih knjižnic, določenih v 16. členu Zakona o knjižničarstvu (2001)**, prevzele izvajanje **štirih posebnih nalog** (zagotavljati povečan in zahtevnejši izbor knjižničnega gradiva in informacij, izvajati strokovno pomoč knjižnicam območja, koordinirati zbiranje, obdelavo in hranjenje domoznanskega gradiva ter usmerjati izločeno knjižnično gradivo s svojega območja).

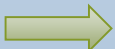
V okviru raziskave nas je zanimalo **ali so OOK izvajale vse poverjene naloge in kako uspešne so bile pri izvajanju le-teh v obdobju 2003–2016.**

V okviru raziskave nas je zanimalo...

- Kakšna je razvitost sistema slovenskih splošnih knjižnic?
- Kako uspešne so območne knjižnice pri izvajanju posebnih nalog OOK?
- Katere posebne naloge OOK in področja znotraj njih so po mnenju deležnikov v sistemu (direktorji območnih in osrednjih knjižnic ter koordinatorji OOK) najpomembnejša?
- Kakšen je vpliv izvajanja posebnih nalog OOK na celoten sistem splošnih knjižnic?
- Kakšno je zadovoljstvo z izvajanjem posebnih nalog pri deležnikih sistema (direktorji območnih in osrednjih knjižnic ter koordinatorji OOK)?
- Kaj bi morali spremeniti v sistemu OOK, da bi ga izboljšali?
- Kakšni so bili cilji in pričakovanja Ministrstva za kulturo in NUK ob imenovanju OOK?

Potek raziskave in metode dela

Raziskava je potekala v 4 fazah:

1. zbiranje in analiza statističnih podatkov o delu splošnih knjižnic v Sloveniji in izbranih evropskih državah **izračun kazalcev razvoja.**
2. zbiranje in analiza statističnih podatkov o izvajanju posebnih nalog OOK **izračun kazalcev uspešnosti, ugotavljanje primernosti kazalcev**
3. priprava 2 anketnih vprašalnikov (direktorji OOK, direktorji OK) ter **izvedba anketiranja.**
4. priprava vprašalnikov in **izvedba polstrukturiranih intervjujev** z eksperti s področja splošnih knjižnic in koordinatorji posebnih nalog OOK.

Kakšna je razvitost sistema splošnih knjižnic

- Razvitost slovenskih splošnih knjižnic se je v obdobju 2003-2016 izboljšala – zaslug ne moremo pripisati neposredno OOK.
- Poročila posameznih OOK kažejo, da so nekatere OOK pripravljale strokovna izhodišča za širjenje mreže, če so bili načrti realizirani pa je bilo odvisno od financerjev in ne od OOK.
- Gospodarska kriza 2009 je precej močno vplivala na kazalce razvitosti. Podatki za 2016 kažejo, da financerji knjižnicam zagotavljajo manj sredstev kot 2009.
- Podobno kot drugi avtorji smo ugotavljali razlike v razvitosti med območji. V več kazalcih kažejo slabšo razvitost Pomursko, Spodnjepodravsko in Štajersko območje.
- V letu 2016 **osem** od 212 občin še vedno ni zagotavljalo knjižnične dejavnosti.
- V obdobju 2009-2016 smo ugotovili poslabšanje stanja zagotavljanja normativov na področju prirasta knjižnega in neknjižnega gradiva.

Kakšna je razvitost sistema splošnih knjižnic

- Leta 2003 sta dosegli normativ glede prirasta knjižnega gradiva le 2 območji, **2009 8 od 10 območij**, leta 2016 3 od 10;
- Leta 2003 in 2009 so dosegla normativ glede prirasta neknjižnega gradiva 6 od 10 območij, **leta 2016 pa le 3 od 10**;
- Daljši čas odprtosti splošnih knjižnic v proučevanem obdobju (v povprečju so najdlje odprte na Gorenjskem – 58 ur na teden, najkrajši čas na Celjskem območju – 49 ur);
- Prostorski pogoji so se v proučevanem območju izboljšali, v letu 2016 **minimalnih pogojev niso izpolnjevale: OOK Maribor, Trbovlje, Metlika in Gornja Radgona**;
- Število delavcev na 1000 potencialnih uporabnikov: povprečje se je dvignilo iz 0,47 (2003) na 0,58 (2016) – **zelo raznoliko stanje** Gornja Radgona (0,3), Tolmin (0,91)
- Kazalca izposoja na pot. uporabnika in izposoja na člana je v proučevanem obdobju rasla, vendar so med knjižnicami opazne velike razlike.
- Delež članov med potencialnimi uporabniki pada. Najbolj za državnim povprečjem zaostaja Spodnjepodravsko območje.

Kakšna je razvitost sistema splošnih knjižnic

Učinkovitost:

- **Strošek na izposajo enote knjižničnega gradiva se je med knjižnicami zelo razlikoval** - 2009 med 0,82 € (Medvode) in 4,60 € (Koper); 2016 med 0,89 € (Celje) in 3,39 € (Ormož).
- Med območji **najnižji strošek na izposajo**: 2009 Celjsko in Osrednjeslovensko (1,62 €), 2016 Spodnjepodravsko (1,39 €), Celjsko (1,40 €)
- Med območji **najvišji strošek na izposajo**: Obalnokraško 2009 (3,01 €), 2016 (2,26 €).

V knjižnično dejavnost je največ vlagalo (nakup gradiva, stroški poslovanja (brez investicij)) Goriško območje, najmanj Pomursko območje.

Kakšna je razvitost sistema slovenskih splošnih knjižnic v primerjavi s tujimi

Kazalec	Avstrija	Danska	Finska	Hrvaška	Litva	Slovenija
Št. enot knjižničnega gradiva na potencialnega uporabnika	1,22	3,31	6,53	2,55	5,97	5,76
Št. članov na potencialnega uporabnika	0,09	0,21	0,36	0,13	0,22	0,23
Št. obiskov na člana v knjižnici	12,79	31,69	24,74	14,72	16,80	21,55
Št. izposojenih enot knjižničnega gradiva na člana	29,16	29,83	44,11	19,11	28,47	54,67
Št. izposojenih enot knjižničnega gradiva na potencialnega uporabnika	2,61	6,26	16,02	2,42	6,30	12,44
Sredstva za knjižnico na potencialnega uporabnika v €	7,40	65,39	58,02	-	-	23,00
Strošek ene izposojene enote	2,84	10,44	3,62	-	-	1,88

Kakšna je razvitost sistema slovenskih splošnih knjižnic v primerjavi s tujimi

Izbrane EU države

- Primerjava izbranih kazalcev razvitosti je pokazala:
 - da po številu enot knjižničnega gradiva na potencialnega uporabnika zaostajamo za Finsko in Litvo;
 - po številu članov na potencialnega uporabnika le za Finsko;
 - po številu obiskov na člana pa za Dansko in Finsko;
 - po številu izposojenih enot na člana dosegamo najvišji kazalec med izbranimi državami;
 - po številu izposojenih enot na potencialnega uporabnika pa je zaostajamo le za Finsko – ob dejstvu, da Danska in Finska vlagata skoraj enkrat več denarja za knjižnico na pot, uporabnika, je strošek ene izposojene enote med izbranimi državami najnižji v Sloveniji.
- Razvitost slovenskih splošnih knjižnic je primerljiva s Dansko in Finsko*

* Opomba: Finska nima razvite mreže šolskih knjižnic, zato je pri primerjavah potrebna previdnost.

Kako uspešne so OOK pri izvajanju posebnih nalog?

Kazalci določeni s Pravilnikom o osrednjih območnih knjižnicah (2003) in Pravilnikom o izvajanju knjižnične dejavnosti kot javne službe (2003, 2008, 2012):

- problematična definicija uporabnika, saj knjižnice lahko zagotovijo podatke le o članih (20 % uporabnikov z širšega območja);
- v nobeno OOK ni včlanjen določen delež prebivalcev širšega območja (20 %); v obdobju 2011-2016 je bilo v večino OOK včlanjenih manj kot 5 % članov iz širšega območja knjižnic;
- le 1 OOK (Murska Sobota) je v letu 2016 dosegla normativ glede števila izposojenega gradiva članom širšega območja;
- le 5 OOK je v letu 2016 doseglo normativ prirasta iz naslova OOK (14 enot na 1.000 prebivalcev). To so bile OOK: Koper, Murska Sobota, Nova Gorica, Ptuj in Ravne na Koroškem.

Ugotovitve:

- glavnino prirasta iz naslova OOK predstavlja OI, ki po obsegu sicer variira, vendar so razlike v prebivalstvu med območji zelo velike;
- glede na poročila OOK prirast monografskega gradiva iz naslova OI odstopa od števila prejetih enot monografskega gradiva tudi do 23 %.

Kako uspešne so OOK pri izvajanju posebnih nalog?

Kazalci, ki so jih predlagali Bon, Karun in Vodeb (2010):

- Št. ur svetovanja knjižnicam območja: podatki med OOK zelo variirajo, obseg ur se je v obdobju 2003-2016 se je skoraj podvojil. Največ ur svetovanja v obdobju 2007-2016 OOK Nova Gorica – omejitev **realno poročanje** (efektivne ure ali EPZ).
- Obseg digitalizacije (dLib.si za območje in Kamra.si za območje) kaže zelo raznoliko aktivnost OOK. Najbolj aktivne OOK pri digitalizaciji OOK Ljubljana, Celje in Ptuj. Najmanj OOK Murska Sobota.
- Bibliografska obdelava domoznanskega gradiva: med OOK v letu 2016 najbolj aktivna OOK Nova Gorica, najmanj OOK Maribor. Aktivnost obdelave domoznanskega gradiva so povečale tudi OK. V letu 2012 je domoznansko gradivo obdelovalo 52 splošnih knjižnic, v letu 2016 56.
- Usmerjanje izločenega gradiva: delež OK, ki pošilja svoji OOK sezname odpisanega gradiva je nizek; v poročanje bi bilo potrebno zajeti podatek o št. gradiva, ki ga je OOK uvrstila v svoj fond ali usmerila naprej (v poročilu od leta 2019 naprej).
- V vseh OOK vsaj 2 zaposlena za izvajanje posebnih nalog, izjema Celje (dodatnih 0,79 EPZ, Koper 0,5 EPZ in Nova Gorica 0,5 EPZ)

Primernost kazalcev

Primerni:

- **število ur svetovanja knjižnicam na območju** (ob uporabi enake metodologije štetja ur in spremljanju vsebinskih učinkov svetovanja);
- **število objavljenih digitalnih dokumentov z metapodatki** na dLib.si za območje;
- **obseg bibliografske obdelave domoznanskega gradiva;**
- **število zaposlenih z ustrežno strokovno kvalifikacijo za izvajanje posebnih nalog OOK** (v EPZ);
- **sredstva, porabljena za izvajanje posebnih nalog OOK.**

Primernost kazalcev

Potrebno redefinirati:

- **Delež prebivalcev širšega območja v članstvu OOK.** Potrebno prilagoditi z normativom določeno primerno stopnjo članstva.
- **Delež izposoje članom širšega območja.**
- **Prirast gradiva na 1.000 prebivalcev iz naslova OOK (nakup in obvezni izvod). Kazalec je bil primeren, dokler so OOK s sredstvi za izvajanje povečanega in zahtevnejšega izbora knjižničnega gradiva in informacij kupovale konvencionalno gradivo.**
- **Število objavljenih digitalnih dokumentov z metapodatki na portalu Kamra za območje bi bilo smiselno nadomestiti s predlaganim novim kazalcem – Obseg števila zapisov na portalu Kamra,** ki je usklajen z metodologijo BibSiSt in omogoča primerjavo.
- **Število prejetega izločenega (odpisanega) gradiva, usmerjenega v NUK, knjižnicam na območju, drugim knjižnicam in ustanovam.**

Uvedba novega kazalca:

- **Obseg zapisov na portalu Dobre knjige.si,** ki bi služil spremljanju aktivnosti splošnih knjižnic v zvezi s portalom Dobre knjige.

Katere posebne naloge OOK in področja znotraj njih so po mnenju deležnikov v sistemu najpomembnejša?

Raziskava (rezultati dveh spletnih anket z direktorji in 9 intervjujev s koordinatorji) je potekala poleti 2018.

Vzorec:

OOK – 9 od 10 direktorjev

OK – 31 od 48 direktorjev

Koordinatorji – 9 od 10

Katere posebne naloge OOK in področja znotraj njih so po mnenju deležnikov v sistemu najpomembnejša?

Raziskava (rezultati ankete z direktorji in intervjujev s koordinatorji) je pokazala:

- Vsi direktorji OK **ne poznajo vsebine vseh posebnih nalog**, prav tako menijo, da OOK z OK sodelujejo redkeje kot menijo koordinatorji;
- Vse OOK nimajo sistemiziranega delovnega mesta koordinatorja OOK.
- Deležniki v sistemu imajo različno mnenje o pomembnosti posameznih področij znotraj posamezne naloge. Npr. direktorji OOK in koordinatorji dajejo prednost nabavi in zagotavljanju podatkovnih zbirk, direktorji OK brezplačni MKI, vsi direktorji poudarjajo funkcijo svetovanja, koordinatorji izobraževanja strokovnih delavcev...

Kakšen je vpliv izvajanja posebnih nalog OOK na celoten sistem splošnih knjižnic?

Raziskava je pokazala, da:

Direktorji OOK ocenjujejo višji vpliv izvajanja posebnih nalog na sistem kot direktorji OK.

Po mnenju koordinatorjev so knjižnice največ pridobile z zagotavljanjem dostopa na daljavo do podatkovnih zbirk in izvajanje brezplačne MKI, izvajanjem strokovne pomoči ter projektov digitalizacije in gradnje portala Kamra.

Vpliv izvajanja posebnih nalog na kakovost storitev vaše knjižnice – OOK in OK

Naloga	OOK	OK
Zagotavljanje povečanega in zahtevnejšega izbora knjižničnega gradiva in informacij.	4,5	3,9
Nudenje strokovne pomoči knjižnicam območja.	4,5	4,3
Koordinacija zbiranja obdelave in hranjenja domoznanskega gradiva.	4,4	3,7
Usmerjanje izločenega knjižničnega gradiva z območja OOK.	3,7	4,0
Povprečje	4,3	4,0

Kakšno je zadovoljstvo z izvajanjem posebnih nalog OOK pri deležnikih sistema?

Raziskava (rezultati ankete z direktorji in intervjujev s koordinatorji) je pokazala:

- Raznolikost ocen od 1 do 5, tudi pri izvajanju strokovne pomoči, kar kaže na neenakost izvajanja.
- Koordinatorji so opozorili na krizo koordinacije na državnem nivoju (predvsem pomanjkanje sodelovanja, izmenjave idej in vizije).

Zadovoljstvo z izvajanjem posebnih nalog – direktorji
OOK in OK

Naloga	OOK	OK
Zagotavljanje povečanega in zahtevnejšega izbora knjižničnega gradiva in informacij.	3,9	3,7
Nudenje strokovne pomoči knjižnicam območja.	4,3	3,9
Koordinacija zbiranja obdelave in hranjenja domoznanskega gradiva.	3,7	3,7
Usmerjanje izločenega knjižničnega gradiva z območja OOK.	4,0	3,3

Kaj bi morali spremeniti v sistemu OOK, da bi ga izboljšali?

- Natančnejše definirati in posodobiti naloge;
- Vzpostavitev nadzora in natančnejša določitev pristojnosti deležnikov v sistemu;
- Izdelava petletne strategije (načrta) izvajanja nalog na področju OOK;
- Okrepiti sodelovanje, povezovanje in izmenjavo izkušenj med OOK in OK;
- Okrepiti sodelovanje in izmenjavo dobrih praks s tujino...

Kakšni so bili cilji in pričakovanja ob imenovanju OOK?

Pričakovanja Ministrstva za kulturo so bila:

- Več neposrednega sodelovanja med OOK in OK, zaposlitev oseb za izvajanje koordinacije, ki bodo OK obiskale in ugotovile kakšni so pogoji za izvajanje nalog, evidentirale probleme in na podlagi ugotovitev izdelale načrt izvajanja posebnih nalog.

Druga dejstva:

- NUK je bil v pripravo zakonodaje vključen le v prvi fazi;
- OOK so instrument države za izvajanje politike knjižničarstva, ki ni bil nikoli uresničen.

Predstavitev modela kakovostne osrednje območne knjižnice

Osnovni pogoji za uspešen model:

- Pravne podlage;
- Učinkovita mreža območij OOK;
- Strokovno usposobljen kader;
- Vsebina posebnih nalog;
- Koordinacija na državnem nivoju.

Predstavitev modela kakovostne osrednje območne knjižnice

Pravne podlage

- Ohranitev štirih nalog (priključitev usmerjanja odpisanega gradiva k prvi in nova naloga, ki obsega izzive tehnološkega razvoja;
- Ureditev pristojnosti in obveznosti deležnikov na vseh nivojih ter nadzora nad izvajanjem nalog – v primeru neizvajanja nalog ukinitvev statusa OOK;
- Uvedba instituta, ki bi bilo kompetentno za dajanje obvezujočih mnenj, ki jih knjižnice potrebujejo za komunikacijo in pogajanje z ustanovitelji – OOK z nacionalnim koordinatorjem.
- Ohranitev števila obveznega izvoda, kljub racionalizaciji mreže, zaradi izvajanja dejavnosti na narodnostno mešanih in obmejnih območjih.

Predstavitev modela kakovostne osrednje območne knjižnice

Mreža

- Zmanjšanje števila OOK – največ 7 na račun združevanja območij in ne premestitve OK med OOK (statistični podatkov, dom. dejavnost)

OOK	Knjižnično območje	Št. OK brez OOK	Št. preb. (2018)	Št. preb. širšega obm. (2018)
Celje	Celjsko	11	302.061	237.487
Novo mesto	Dolenjsko	8	212.621	147.563
Kranj	Gorenjsko	4	203.636	121.850
Ljubljana	Osrednjeslovensko	8	574.377	228.359
Ptuj	Pomursko in Spodnjepodravsko	5	199.405	75.934
Nova Gorica	Obalno-kraško in Goriško	9	266.801	206.918
Maribor	Štajersko in Koroško	6	307.979	100.892
Skupaj		51	2.066.880	1.119.003

Predstavitev modela kakovostne osrednje območne knjižnice

Vsebina posebnih nalog - posodobitev:

1. Oblikovanje območne knjižnične zbirke in dostop do gradiva
 - Načrt nabavne politike OOK (nakup kakovostnih referenčnih virov, OI, podatkovne zbirke, brezplačna MKI, spodbujanje usmerjanja odpisanega gradiva med knjižnicami območja – predvsem domoznansko gradivo)
2. Razvojno in strokovno sodelovanje knjižnic na območju
 - Analiza potreb na območju
 - Zagotoviti, da vse OOK kakovostno svetujejo svojim knjižnicam na območju
 - Razvojno sodelovanje na področju knjižnične mreže, izvajanja skupnih projektov, razvoja novih storitev, partnerskega sodelovanja z drugimi vrstami knjižnic
 - Možnost sofinanciranja s strani OK na področju izvajanja pomoči s področja nabave, obdelave, pravnih in računovodskih storitev itd.
 - Strokovno sodelovanje na področju izobraževanja in usposabljanja, izmenjav strokovnih delavcev, mentorskega dela...

Predstavitev modela kakovostne osrednje območne knjižnice

Vsebina posebnih nalog - posodobitev:

3. Tehnološki razvoj in storitve knjižnic v digitalnem okolju

- Zagotavljanje svetovanja in sodelovanja na področju razvoja IKT opreme, njegovega vzdrževanja, spremljanja in povečevanja kompetenc zaposlenih;
- Vzpostavljati nove spletne rešitve na nacionalnem nivoju in diseminacija teh na raven celotne mreže..

4. Koordinacija domoznanske dejavnosti

- Natančnejša opredelitev naloge;
- Poveriti koordinacijo eni od OOK;
- Vzpostaviti enotni digitalni repozitorij za varno hranjenje kopij digitaliziranega gradiva in izdelati strategijo digitalizacije;
- Izdelati smernice za izvajanje domoznanske dejavnosti in določena načela zbiranja in obdelave gradiva po območjih;
- Spremeniti postopek razglasitve knjižničnega gradiva kot kulturnega spomenika;
- OOK bi morale nuditi pomoč pri obdelavi domoznanskega gradiva...

Predstavitev modela kakovostne osrednje območne knjižnice

Strokovno usposobljen kader

- Vsaka OOK sistemizirano minimalno eno mesto koordinatorja OOK, ki izvaja izključno naloge OOK
- Nadaljnji obseg opredeliti glede na obseg nalog, ki jih OOK izvaja upoštevajoč število OK in vodenje / razvoj nacionalnih projektov do meje – mogoče prerazporediti na več zaposlenih (informatik, domoznaneec itd.)
- Specializacija posamezne OOK za specialna področja (npr. gradnja knjižnic, razvoj novih storitev IKT, uporabniki s posebnimi potrebami ipd.)

Koordinacija nalog na državnem nivoju

- Zaradi integracije v sistem menimo, da bi morala koordinacija ostati v NUK.
- 5-letni načrt izvajanja posebnih nalog

Pomembnost raziskave in omejitve

Pomembnost raziskave

- Prva celostna raziskava, ki nudi vpogled na izvajanje posebnih nalog OOK v obdobju 2003-2016 in njenih vplivih;
- Menimo, da je koristna za deležnike v sistemu (direktorje splošnih knjižnic in koordinatorje)

Omejitve raziskave

- Omejitve izhajajo predvsem iz ohlapno zastavljenih vsebin posebnih nalog;
- Iz poročil smo razbrali, da OOK vsebine razumejo zelo različno. Poročila so pogosto pomanjkljiva.
- Pri izvedbi raziskave smo bili v določenih delih omejeni s podatki BibSiSt, saj se je v obdobju 2003-2016 metodologija večkrat spremenila.

Kako naprej?

- Za podrobno ugotavljanje stanja po območjih, bi bilo potrebno izvesti analizo učinkovitosti OOK pri porabi sredstev, kakovosti izvajanja in produktivnosti OOK. Glede na zahtevnost merjenja mora biti ta analiza predmet posebne raziskave.
- Pripravljen je bil osnutek Pravilnika o pogojih za izvajanje knjižnične dejavnosti kot javne službe, ki ureja tudi izvajanje posebnih nalog. Ta je ohranil deset OOK, vendar premešal OK, kar ima lahko precej negativnih posledic...

Mnenja? Vprašanja? Pobude?

Hvala za pozornost.

andreja.videc@knjiznica-celje.si